

пізніше вони стали останнім притулком представників середнього та малозабезпечених прошарків мешканців Ольвії.

Далі В.А. Папанова звертається до підбійних могил. Вона зазначає [5, С.99], що такі поховальні споруди у архаїчний та класичний періоди відомі тільки на ольвійському некрополі і навіть, коли вони з IV ст. до н.е. з'являються і у некрополях інших античних міст Північного Причорномор'я, все рівно вони і тоді найбільш поширені саме у Ольвії порівняно з іншими некрополями.

Наприкінці В.А. Папанова розглядає питання про земляні та кам'яні склепи, приділяючи значну увагу склепам Євресивія і Арета, а також склепу під знаменитим Зевсовим курганом, який вона, також як і деякі інші дослідники [6, с. 187–189], вважає усипальницею знаменитого ольвіополіта Калісфена, сина Калісфена.

У заключній частині глави В.А. Папанова [5, с. 123–165] звертається до характеристики надмогильних споруд, що представлені надгробками, олтарями та курганными насипами. Особливо цікавим є її обґрунтований висновок про те, що поховання під курганными насипами у некрополі Ольвії виникають вже у кінці VI ст. до н.е.

У останній главі монографії В.А. Папанова звертається до аналізу поховального обряду [5, с. 166–219]. Зазначаючи, що поховальний ритуал у ольвіополітов був багатограним та складним, вона констатує, що протягом тривалого часу він відповідав загальним давньогрецьким традиціям та був досить консервативним.

Безумовною заслугою автора є публікація у книзі додатків у вигляді архівних матеріалів [5, с. 223–251], що значною мірою розширює джерелознавчу базу дослідження.

Таким чином монографія, що рецензується, є фундаментальною працею, у якій підведені підсумки тривалих досліджень некрополю Ольвії. Якщо казати про її недоліки, то до більш-менш значних належить відсутність у монографії заключної частини, де у короткій формі мали б бути сформульовані основні висновки автора.

Джерела та література

1. Крыжицкий С.Д., Лейпунская Н.А. Ольвия (раскопки, история, культура). – Николаев, 1997.
2. Скуднова В.М. Архаический некрополь Ольвии. – Л., 1988.
3. Козуб Ю.І. Некрополь Ольвії V–IV ст. до н.е. – К., 1974.
4. Парович-Пешикан М.Б. Некрополь Ольвии эллинистического времени. – К., 1976.
5. Папанова В.А. Урочище ста могил (некрополь Ольвии Понтийской). – К., 2006.
6. Русяева А.С. Религия и культура античной Ольвии. – К., 1992.

В. Ю. Мурзін

Лиман І.І. Російська православна церква на Півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2004. – 488 с.

Сучасний етап розвитку вітчизняної історіографії відмічений помітним зростанням інтересу до проблем історичної регіоналістики. Не залишився поза увагою дослідників і південноукраїнський регіон. В контексті підвищення загальної зацікавленості питаннями духовної історії є цілком логічним, що науковці звертаються і до церковного минулого Півдня. У 2004 році побачили світ одразу три книги докторанта Запорізького національного університету Ігоря Ігоровича Лимана, присвячені різним аспектам історії православ'я на Півдні XVIII–XIX ст. Слідом за археографічним виданням "Православна церква на півдні України (1775 – 1781)" та монографією "Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775 – 1861)" вийшла монографія "Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття", яка являє собою вдалу спробу комплексного дослідження історії православної церкви в південноукраїнському краї 1775 – 1861 рр.

Робота є добре структурованою та логічною за змістом, складаючись з передмови, п'яти глав (1. Стан наукової розробки проблеми та джерелознавча база дослідження; 2. Управління православною церквою в південноукраїнському краї в останній чверті XVIII – середині XIX ст.; 3. Церковно-територіальний устрій Південної України 1775 – 1861 рр.; 4. Структура духовенства регіону; 5. Православна церква та миряни), післямови і додатків.

Представницькою є джерельна база дослідження. У ході підготовки до написання монографії І. Лиман опрацював зібрання 32 архівів, музеїв, рукописних відділів бібліотек України, Росії та Польщі. Зокрема, науковцем проведена суцільна евристика окремих фондів державних архівів

Автономної Республіки Крим, Одеської, Дніпропетровської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Донецької, Полтавської областей, міста Севастополя, Центрального державного історичного архіву у м. Києві, Російського державного історичного архіву, Російського державного архіву Військово-морського флоту, Архіву Санкт-Петербурзького інституту історії РАН, Російського державного архіву давніх актів, Російського державного військово-історичного архіву, Головного архіву давніх актів (Варшава), зібрань Дніпропетровського історичного музею, Нікопольського, Бердянського, Маріупольського, Херсонського, Мелітопольського, Запорізького, Донецького, Токмацького краєзнавчих музеїв, Національного заповідника "Хортиця", рукописного відділу Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького, відділу рідкісних і цінних видань Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гончара, краєзнавчого відділу Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Горького, Інституту Рукопису НБУ ім. В. Вернадського, Відділу рукописів Російської національної бібліотеки, Рукописного відділу Інституту російської літератури РАН.

Аналізуючи історіографію проблеми, І. Лиман цілком обґрунтовано поділив її на три групи: 1) праці, основна увага в яких приділена різноманітним аспектам безпосередньо історії православ'я в південноукраїнському регіоні; 2) дослідження з церковної історії Російської імперії та її окремих частин (за виключенням Південної України); 3) роботи, які хоча і присвячені переважно "світській" проблематиці, але містять інформацію з історії православ'я. В становленні кожної з цих груп дослідник простежив три основні періоди (XIX ст. – кінець 20-х рр. XX ст.; 2) кінець 20-х – кінець 80-х рр. XX ст.; 3) з кінця 1980-х рр. до сьогодення), виділення яких є логічним через те, що твердження про принципові відмінності історіографічної ситуації на кожному з цих етапів мають сенс не лише з огляду на відмінності політичних, соціально-економічних умов, в яких діяли науковці, на зміни характеру впливу держави на історіографічний процес, на досягнення кожного з етапів, але значною мірою і зважаючи на трансформацію світоглядних імперативів, на суттєві зміни "релігійності мислення".

Розглядаючи роль монархічної влади і Синоду в керівництві релігійною справою, дослідник простежує зміни як рівня уваги Петербурга до церкви на півдні України, так і акцентів державної політики щодо церкви в імперії в цілому. Аналізуючи південноукраїнські єпархіальні структури, І. Лиман виходить із тези, що вони розвивались у контексті змін державної політики: вертикаль духовної влади тут будувалась у цілому за загальноприйнятою в імперії схемою і відчувала на собі всі її вади.

Автор монографії простежує, як упродовж 1775 – 1861 рр. Південна Україна пройшла шлях від знаходження її земель у складі шістьох єпархій, з керівників яких четверо знаходились за межами регіону, а двоє — за кордоном держави, до структурування трьох єпархій уже майже суто в межах Півдня. Цілком слушною є запропонована теза про те, що кроки на цьому шляху відбивали співвідношення сил між центральною і місцевою, світською і духовною владами і стали індикатором того, якою мірою загальнодержавні тенденції та процеси знаходили вияв на південноукраїнському ґрунті.

Важливим показником розвитку південноукраїнських єпархій є динаміка храмового будівництва в краї. Тож І. Лиманом проаналізовано зміни процедури та умов влаштування релігійних споруд, визначено, яким чином тенденції посилення контролю і регламентації з боку Петербурга та єпархіальної влади впливали на темпи зростання кількості храмів на півдні України. Особливу увагу дослідник приділяє вивченню змін, які відбувались із церковним землеволодінням і землекористуванням, оскільки з ними були тісно взаємопов'язані тенденції, які мали місце в розбудові мережі релігійних споруд краю, і, з іншого боку, ці зміни справляли істотний вплив на матеріальний стан підлеглих духовного відомства, на їхній соціальний статус, характер залежності духовних осіб від мирян.

Як значущу складову розбудови єпархій Південної України автор монографії розглядає становлення мережі духовних навчальних закладів.

При вивченні структури духовенства І. Лиман приходить до висновку, що при наявності багато в чому єдиних підходів до визначення статусу духовної верстви в цілому, влада разом з тим враховувала специфіку окремих груп духовенства імперії. При регулюванні статусу парафіяльного, військового, чорного духовенства брались до уваги функції, які мали виконуватись кожною з цих груп, місце останніх у планах центральної влади. Причому це місце, так само як і увага з боку Петербурга, не визначалось чисельністю представників тієї чи іншої групи. Хоча кількість військового та чорного духовенства була в багато разів меншою за чисельність духовенства парафіяльного, увага влади до перших двох груп була чималою. Військовий характер Російської імперії, мілітаризованість південноукраїнського краю обумовили опікування влади духовенством, яке задовольняло потреби особового складу збройних сил. Традиційно ж посилена увага до чорного духовенства визначалась ставленням до монастирів як до важливої ланки церковного устрою, а "вчених ченців" — як еліти духовенства, що зумовлювало необхідність підтримання корпоративності чернецтва.

Досліджуючи взаємини православної церкви і мирян І. Лиман сконцентрувався на розгляді державної регламентації функцій духовенства щодо парафіян і практики пастирської діяльності на

півдні України; місіонерської діяльності і заходів проти відпадиння від офіційної церкви; релігійного виховання у світських навчальних закладах Південної України і участі у цьому православного духовенства; характеру народної релігійності, впливу на неї традиції, історичних умов, заходів офіційної церкви. На особливу увагу заслуговує такий, висновок, до якого приходять дослідник: при тому, що однією з провідних тенденцій державної політики в церковній царині впродовж останньої чверті XVIII – середини XIX ст. було посилення контролю та регламентації духовного життя населення з одночасним розмежуванням сфер сакрального і мирського, сила традиції, свідомий чи несвідомий опір мирян, у певному сенсі — їхній освітній рівень, так само як і освітній та культурний рівень самого духовенства, не дали можливості уніфікувати народну релігійність і зробити її тотожною чи хоча б близько наближеною до релігійності офіційної.

Рецензована робота безумовно представляє науковий інтерес для тих, хто цікавиться релігійною і соціальною історією Російської імперії, України і її південного регіону XVIII – XIX ст.

С. А. Лепяко

Радовський В.С. У зап'ястях великого яструба. анатомія одного викрадення: дослідження У 3 ч. – Львів: “Сполом”, 2005. – 384 с.

Пропонована до рецензії праця Володимира Сергійовича Радовського являє собою науково-популярне видання. Це глибоке дослідження про життєвий шлях Андрія Войнаровського, небожа гетьмана Мазепи, по-європейськи освіченого, обдарованого багатьма талантами і сильним характером, розумного й досвідченого дипломата, про трагічний фінал його життя, крах найкращих сподівань на довге і щасливе буття в рідній Україні на історичному тлі епохи (початку XVIII ст.).

Дане дослідження, за визначенням самого автора, є своєрідним військово-пригодницьким шпигунським романом із характерними ознаками детективного жанру. Щоб його написати, В.С. Радовський понад двадцять років провадив архівно-бібліотечні пошуки документів і матеріалів про одного з героїв української історії – Андрія Войнаровського. У той же час, дана робота є біо-бібліографічним та джерельним виданням: адже більшість із документів, виявлених автором, уперше вводиться в науковий обіг. Безумовно, Андрій Войнаровський належить до найцікавіших постатей минулого. Відсутність у вітчизняній історіографії узагальнюючих наукових праць про життя та діяльність небожа гетьмана Мазепи зумовила актуальність і необхідність проведення досліджень із цієї тематики. Видання даної праці є однією із ознак повернення української науки від міфологізованої до правдивої та багатоваріантної.

До появи дослідження В.С. Радовського в українській історіографії було написано лише дві монографії про Андрія Войнаровського – Ілько Борщака (1925, 1939, 1991 рр. видання) та Любомира Винара (1962, 2003). Тепер у науковців і широкого загалу читачів з'явилася можливість ознайомитися із третьою працею, який містить відповіді на ті питання, що стояли перед попередниками автора даного видання.

Рецензована праця має чітку архітектуру: вступ (замість передмови), 3 частини, які у свою чергу поділяються на розділи, постановку проблеми та її вирішення. Після підбору, аналізу і синтезу наукових джерел, їх інтерпретації з використанням допоміжних історичних дисциплін, критичного аналізу досягнень попередників, співставлення поглядів і гіпотез, перед нами постали питання, на які зроблена спроба дати об'єктивні відповіді, без оглядки на авторитети. До книги вміщено особисті документи А. Войнаровського, протоколи його допитів, листи О. Румянцева до Петра Першого, графині Марії-Аврори фон Кенігсмарк та інші. Праця містить також 16 ілюстрацій, які унаочнюють предмет дослідження: це портрети учасників подій та персонажів книги.

Спочатку, як і належить справжньому історикові, В.С. Радовський вивчив усю літературу стосовно досліджуваної теми, а потім провадив пошуки в архівах. Вражає титанічна робота автора по збиранню і кваліфікованому опрацюванню історіографії. Дослідник скрупульозно проаналізував російську, українську, радянську і зарубіжну історіографію з поставленої проблеми дослідження. В.С. Радовський суворо дотримувався основного закону бібліографії – наполегливо шукати історичні джерела і не пропустити жодної думки дослідників-попередників.

Потрібно відзначити надзвичайну озброєність В.С. Радовського джерельними матеріалами. Адже першоосновою будь-якого наукового дослідження є історичні джерела – носії інформації про минуле. Виявлення джерел, їх осмислення та тлумачення на основі історико-порівняльного методу вимагають неабияких зусиль і багаторічної праці. Саме такими критеріями і керувався автор дослідження –